

Anetta Ejdulis*

Układu urbanistycznego miasta Sejny zarys historii, zabytki, założenie przestrzenne

Historyczny układ urbanistyczny określa się jako przestrzenne założenie miejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg¹. W niniejszym artykule zajmę się wskazaniem ważniejszych elementów układu urbanistycznego Sejny – miasteczka położonego na północno-wschodnich obrzeżach dzisiejszego Województwa Podlaskiego. Zasadnicze omówienie poprzedzi krótki zarys jego historii.

*

Początek osadnictwa w rejonie Sejny sięga XVI wieku, kiedy to król Zygmunt I w dniu 22 grudnia 1522 roku wystosował list do Janusza Stanisławowicza Kostewicza, wojewody podlaskiego i marszałka królewskiego, dzierżawcy przełomskiego, ożskiego i raduńskiego, aby wymierzył w Puszczy

---

* Związek Piłsudczyków Rzeczypospolitej Polskiej Okręg Ziemi Sejneńskiej.

¹ Przepis art. 3 pkt 12 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2021 r., poz. 710 z późn. zm.).

czy Przełomskiej nad rzeką Sejną pół mili wzdłuż i wszere dla dworzanina królewskiego i hetmana wojsk królewskich, kniazia Iwana Michałowicza Wiśniowieckiego. Janusz Kostewicz najpierw sprawdził, czy w puszczy nie ma ostępów, w których odbywały się łowy gospodarskie, a następnie sporządził opis granic wydzielonej części puszczy, który przesłał do króla. Puszcze wydzielono w następujących granicach:

(...) poczowszy na pierwej ot laźni knezoe perewelisa po konec Seyny ozera, ot tohoż konca ozera Seynow czerez les, prosto dorohoju, kakby z poł wersty do Reczki Zakhowti (...) podle toż Reczki po prawu u werch k ozeru Zakhowtu [jez. Żagówiec] (...) do druh oho konca ozera na steżku, to już steżkoju k bołotu (...) czerez toż bołoto (...) u rojsta (...) czerez torż rojsta (...) aż do hrań pana Pacowy (...) od tul (...) smuhoju u Wołszanku reczku, to już Olszankuju zasia w reku u Sejnu (...) i hrani eśmo położyli nad Sejnoju Rekowu u dube, a od dube do Bełoho ozera u Krywuju, u Krywoe po Sejnu reku aż po roistu Kipitina².

Granica szła więc od końca jez. Sejny rzeczką Żagówką do jez. Żagówiec, stąd przez błota do granic dóbr berżniczkich, zarządzanych przez Paca, następnie Olszanką aż do jej ujścia do rzeki Sejny. Od Sejny prosto do jez. Białego (za Bańcami) i stąd do rzeki Sejny i jeziora Sejny.

Granice te oznaczono w puszczy kopcami granicznymi i nacięciami na wyróżniających się drzewach, tj. rubieżach. W wyznaczaniu granic nowych dóbr brało udział 13 osoczników przełomskich, tj. Maciej Kudewicz, Michno Butkiewicz, Maciej Bokszewicz, Wołodko Jeskowicz, Jan Jeskowicz, Mikołaj Twirbutowicz, Wesko Kudewicz, Dobroszka i Pietrasz Połulachowicze, Bisana Wilendowicz, Hryn Odtłochowicz, Panas Połulichwicz, Mikołaj Jetorowicz, Hanc Tribu-

---

² J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim od XV do XIX wieku*, [w:] *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*, Białystok 1963, s. 60.

chowicz. Ponadto Iwan Wiśniowiecki otrzymał w sąsiedniej puszczy jeziora: Sejny, Klejwy, Klejwajcie, Płaskie, Białe, Długie, Łopuchowo, Sumowo, Dymitrowo, Orzechówka i Białowierśnie.

Sam książę Wiśniowiecki, mieszkający na co dzień w Wiśniowcu na Wołyniu, osadził tu swojego namiestnika, który na wzgórzu przy wypływie rzeki z jeziora Sejny wzniósł dwór, zwany Wysokimi Sejnami. Z jednej strony dworu założono sad, z drugiej półkolem rozłożyły się zabudowania folwarczne. Całość, otoczona wodą i bagnami, miała charakter obronny. Z ramienia księcia Iwana Wiśniowieckiego jego namiestnik Fedko Lankowicz za 2 kopy groszy kupił od Stanka Iwanowicza z synami (Stiepanem i Martynem), jego brata Jacyka z synami (Bernardem i Marcykiem), Piotra i ich bratanków, poddanych Wołłowiczów z Balli, ich sianozęci ze „stoilem” w dolnym biegu rzeki Sejny, naprzeciw ujścia rzeki Olszanicy (naprzeciw Deguć). Po śmierci Iwana Wiśniowieckiego przed rokiem 1542, wszystkimi dobrami zarządzał jego najstarszy syn – awanturnik Dymitr, który w roku 1563 został powieszony w Konstantynopolu przez Turków. Dobra wtedy przeszły w ręce młodszych braci, którzy przebywali na dworze królewskim: Andrzeja i Konstantego Wiśniowieckich. W styczniu 1554 r. Andrzej wspólnie z bratem Konstantym przekazał swemu szwagrowi, Hrehoremu Chodkiewiczowi, majątek Sejny do czasu uiszczenia kwoty 800 kop groszy przypadającej na nich za wykup z niewoli tatarskiej stryjenki, którą tą kwotę wyłożył za nich Chodkiewicz³. Przywilejem wydanym w Bielsku dnia 1 lipca 1564 r. Zygmunt August potwierdził nadanie swego ojca dla Wiśniowieckich⁴. W wyniku podziału majątku dobra nad Sejną przejął starszy syn, Andrzej. Jego zarządcy skoloni-

---

³ I. Czamańska, *Wiśniowieccy. Monografia rodu*, Poznań 2007, s. 53.

⁴ J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim od XV do XIX wieku*, s. 60.

zowali te dobra. W roku 1584, po śmierci Andrzeja wojewody wołyńskiego dobra przeszły w ręce wdowy Eufemii z Wierzbickich z dziećmi. W wyniku podziału dóbr przeprowadzonego 5 stycznia 1593 r., otrzymała je córka Hanna, żona Mikołaja Sapiehy, wojewody witebskiego. Już 3 grudnia 1593 r. Hanna sprzedała dobra sejneńskie za 10 000 kop groszy leśniczemu przełomskiemu oraz staroście przerołskiemu i płotelskiemu, Jerzemu Grodzińskiemu, i jego żonie Justynie z Dulskich. Dnia 9 grudnia 1593 r. Matys Zimoch sporządził inwentarz dóbr i już 15 grudnia tegoż roku woźny grodziński Stanisław Pawłowicz wprowadził Jerzego Grodzińskiego w posiadanie dóbr sejneńskich.

Miasta Sejn jeszcze nie było. Dobra obejmowały obok dworu Sejny wieś Sejny, Zaleskie, Radziejewskie, Babańskie, Bujewicze, Wieliczkowicze i Linówkę. Dwór Sejny „tynem otyneny” obejmował dom wielki, dwa domki małe, dom wysoki na podklejkach, dwa świrny, dwie piekarnie, kuchnię, łaźnię, browar i sady. Obok był „ohorożny dworzec”, w którym znajdowała się piekarnia, obora, gumno wkoło ogrodzone, stodoły. Przy dworze był młyn na rzece Sejn z jednym kołem. Jerzy Grodziński pochodzący ze wsi Grodno w powiecie łęczyckim, posiadający od wielu lat leśnictwo przełomskie i starostwo przerołskie, chciał mieć więcej ziem. W roku 1601 kupił od Andrzeja Wojny, krajczego Wielkiego Księstwa Litewskiego, 12 jezior w Puszczy Przełomskiej i Perstuńskiej. Intensyfikując dochody z dóbr, wyrugował część chłopów i założył dwa nowe folwarki – Radziejewski i Mielechowszczyznę – oraz miasto Sejny. Powstało ono między rokiem 1593 a 1602 i nosiło nazwę Juriewo od imienia założyciela. Nazwa ta jednak nie przyjęła się. Miasto założono na południe od dworu, na zachodnim brzegu rzeczki Sejny. Zajęło ono grunty wsi Bujewicze. Właściciel wybudował drewniany kościół pod wezwaniem swojego patrona, świętego Jerzego. Nowa parafia, wydzielona z berżnickiej, objęła dobra i przyległe wsie królew-

skie. Jerzy Mikołajewicz Grodziński nie miał dzieci, postanowił oddać majątek dominikanom wileńskim. Razem z żoną, w Sejnach aktem fundacyjnym z dnia 16 maja 1602 r. oddał cały majątek dominikanom, sobie i żonie zastrzegając dożywotnie mieszkanie i używanie dóbr. Już 10 czerwca 1602 r. wprowadzono w posiadanie zakonników. Dominikanów – reprezentowanych przez o. Seweryna Krzywińskiego z Tarnowa przeora klasztoru Św. Ducha w Wilnie, o. Wojciecha Sękowskiego kaznodzieję i oo. Samuela Krasowskiego, Justyna Warmińskiego i Seweryna Krzyczkowskiego – wprowadził w dobra woźny powiatu grodzieńskiego Jerzy Toboliński. Jerzy Grodziński zmarł 12 stycznia 1603 r. w wieku 65 lat i pochowany został w ufundowanym przez siebie kościele. Gdy stanęła murowana świątynia dominikanów, jego trumnę przeniesiono do niej. W dniu 4 czerwca 1603 r. nadanie dominikanom potwierdził dokumentem Zygmunt III Waza.

Stan sporych dóbr zakonników z 1610 r. był następujący: miasteczko Sejny (Juriewo) – 27 włók gruntu, wsie Posejny – 16,5, Bobańskie – 14, Radziejewskie – 10,5, Zaleskie – 10, a zatem do mieszczan i chłopów należało 78 włók. Należy dodać trzy folwarki, las Borek na południowy wschód od miasta i las Lasanka oraz jeziora w puszczy koło Krzywego i Osinek (Dołhe, Zubrowiec, Żubrowo, Dołcień, Remienkini, Oskini dwoje, Koniewiec, Więżowiec, Gliniuk, Krzywe, Koleśne, Czarne, Wołowe). W dobrach było 56 poddanych zobowiązanych do pańszczyzny i 5 kmieci należących do bojarów. Ponadto dominikanie dostali od Grodzińskiego jako leśniczego przełomskiego dwa kawały Puszczy Przełomskiej (20 i 16 włók) z lasem, bagnami i błotami. Nadanie to nie zostało potwierdzone przez króla i było bezprawne, więc nowy leśniczy Przełomki, Krzysztof Wiesiołowski, nie dopuścił dominikanów do tych włók. Król nakazał rozpatrzyć sprawę, a w konsekwencji wymierzyć 16 włók i oddać je dominikanom. Zakonnicy powiększali swe posiadłości poprzez

kupna oraz nadania i zapisy pieniężne od szlachty⁵. Dzięki temu mnisi rozpoczęli, między dworem i miastem, budowę kościoła i dużego klasztoru o założeniu obronnym, którą zakończyli dopiero na początku XVIII w.

Dominikanie zdołali w wieku XVII rozwinąć Sejny w ośrodek rzemieślniczo-handlowy. W źródłach występują kupcy sejneńscy (np. Kacper Bojewski), a z drugiej strony miasto posługuje się miarą łódzieską, a nie własną – sejneńską. Po wojnie ze Szwecją nastąpił upadek ekonomiczny miasta. W ciągu 2 połowy XVII w. zakonnicy starali się odbudować i rozwinąć ośrodek miejski. W dniu 6 listopada 1670 r. uzyskali od Michała Wiśniowieckiego przywilej przywracający w mieście targi tygodniowe i zwalniający miejscowych kupców od opłat. Początek wieku XVIII przyniósł ponowne załamanie demograficzne i gospodarcze kraju. Było to wywołane działaniami wojny północnej i epidemiami szalejącymi w Europie. Dobra dominikańskie ucierpiały jednak najbardziej wskutek przemarszów wojsk w latach 1707–1711. Wyjątkowo źle wspomniany był Łukasz Obuchowski⁶.

W wieku XVIII dominikanie zmięli do utworzenia w mieście ruchliwego punktu odpustowego i związanego z nim ośrodka handlowo-rzemieślniczego. Odpusty gromadziły wielu okolicznych mieszkańców. Miały bogatą, rzecz można, teatralną oprawę. Jednocześnie w roku 1787 zakonnicy wystarali się o nowy przywilej dla miasta. W mieście osiedlali rzemieślników i handlarzy. I tak w roku 1789 Sejny liczyły 457 mieszkańców, a już kilka lat później (1796 r.) liczba ich wzrosła do 722. Wzrósł również procentowy udział ludności żydowskiej. W związku z uchwaleniem przez Sejm Wielki ustawy mieszczanie sejneńscy uzyskali

---

⁵ J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim od XV do XIX wieku*, s. 86–89.

⁶ A. Wędzki, *Miasteczka pojezierza sejneńskiego*, [w:] *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*, Warszawa 1975, s. 27.

prawa obywatelskie i dopiero od tego czasu można datować samorząd miejski. Pojawiły się zarazem wzmianki o burmistrzach: Adamie Borowiczu i Jakubie Szadałowiczu⁷.

Od roku 1794 Sejny dostały się w ręce pruskie. Na mocy patentu z 23 kwietnia 1797 r. powołano sądy powiatowe, także w Sejnach. Nastąpił napływ ludności niemieckiej i mazurskiej wyznania ewangelickiego. Byli to głównie urzędnicy administracji pruskiej, wojskowi i ich rodziny oraz rzemieślnicy. Władze pruskie na podstawie edyktu z 20 marca 1800 r. uregulowały sprawy obsadzania magistratów miast zarówno królewskich, jak i prywatnych. Jednocześnie Prusacy przystąpili do redukcji liczby miast. Władze pruskie przejęły dobra dominikańskie już w roku 1796. Sejny zostały zamienione na miasto królewskie. Rozpoczął się proces tworzenia nowożytnej administracji publicznej. Władze pruskie zorganizowały na tych terenach linie pocztowe. Jedną z nich, czynną dwa razy w tygodniu, prowadziła z Białogostku do Pren, przez Sejny.

W dniu 1 listopada 1804 r. nastąpiła kasacja klasztoru. Pozostałych dominikanów przeniesiono do Różanogostku. W latach 1806–1807 prowadzili Prusacy w budynku poklasztornym prace adaptacyjne pod kierunkiem budowniczego Vogla. W planach zamierzali otworzyć gimnazjum królewskie. Prace przerwał wybuch wojny francusko-pruskiej⁸.

W ciągu roku 1807 w części przydzielonej Księstwu Warszawskiemu przystąpiono do organizacji nowych władz polskich. Mimo iż Sejny nie zostały siedzibą departamentu, dekretem z 19 grudnia 1807 r. o tymczasowym podziale administracyjnym Księstwa Warszawskiego, zostały siedzibą powiatu wigierskiego. Fakt ten miał duże znaczenie dla dalszego rozwoju miasta. Sejny jako miasto powiatowe stały się

---

⁷ Tamże, s. 30.

⁸ Tamże, s. 46–47.

także siedzibą sądu pokoju. Nawiązując do dawnej tradycji w 1807 r. uruchomiono w Sejnach liceum, którego rektorem został ks. Wojciech Szwejkowski. Liceum zajmowało zachodnie skrzydło poklasztornego budynku. Jednak kilkuletni okres pokoju został przerwany wypadkami roku 1812. Sejny stały się znowu miejscem przemarszów i kwaterunków wojsk. W grudniu 1812 r. przez Sejneńszczyznę cofały się resztki Wielkiej Armii, a w ślad za nią wkroczyły oddziały rosyjskie. Uruchomiono wówczas w mieście szpital wojskowy dla chorych i rannych. Odtąd przez trzy lata Sejny pozostawały pod patronatem rosyjskim. Krótki okres konstytucyjny Królestwa Polskiego (1815–1830) przyniósł wiele zmian, w tym reorganizację podziałów administracyjnych. Dawne departamenty uległy przemianowaniu na województwa, wprowadzono obwody, które dzieliły się na powiaty. Sejny zostały siedzibą obwodu i zarazem powiatu sejneńskiego. Nadal były też siedzibą sądu pokoju. Miasto uzyskało połączenie z Suwałkami regularnie kursującą pocztą konną. W roku 1815 mieściła się w Sejnach kwatery organizującej się na terenie województwa augustowskiego dywizji ułanów pod dowództwem gen. Jana Weysenhoffa. W roku 1818 Sejny stały się siedzibą biskupstwa węgierskiego. W celu podniesienia handlu wprowadzono trzy nowe jarmarki (4 marca, 8 maja, 6 grudnia), a na mocy postanowienia z 20 sierpnia 1828 r. ustanowiono w mieście drugi targ tygodniowy (w czwartki).

Sejny stały się w tym czasie znanym ośrodkiem szkolnictwa średniego. Nadal istniało liceum utworzone w roku 1808, przemianowane na szkołę wojewódzką. Szkoła została następnie przeniesiona do Łomży, a w Sejnach przywrócono 5-klasową Szkołę Wydziałową. Po kilku latach zamieniono ją na Szkołę Wojewódzką 6-klasową. W omawianym czasie istniała również szkoła średnia dla dziewcząt. W roku 1824 prowadziła ją Ludwika Olexińska, a w 1830 r. kierowała nią Emilia Vigevano. W 1826 r. uruchomiono w Sejnach diece-

zjalne seminarium duchowne. Do Sejn napływały liczne rody ziemiańskie chcące kształcić dzieci. Rozwój Sejn przerwały wypadki powstania listopadowego. W dniu 5 lutego 1831 r. wkroczyła armia rosyjska, która bez walki zajęła Sejneńszczyznę.

Po upadku powstania Sejny w dalszym ciągu były siedzibą władz obwodowych, zaś od 1824 r. – powiatowych. Szkoły działające przeniesiono do Suwałk i Mariampola. Sejny zostały pozbawione szkoły średniej. Decyzje te zahamowały dalszy rozwój miasta⁹. W końcu wieku XIX Sejny stały się ważnym ośrodkiem budzącego się narodowego ruchu litewskiego. Kolejne lata przyniosły szczególnie dramatyczne wypadki w dążeniu do odzyskania przez Polskę niepodległości.

*

Miasto Sejny rozwinęło się na południe od istniejącego już dworu Wiśniowieckich, na dwóch wzniesieniach ciągnących się wzdłuż rzeki Sejny, obecnie zwanej Maryczą. Właściwy ośrodek miasta z przełomu XVI i XVII w. znajdował się na południowym wzniesieniu, na którym tuż nad rzeką zbudowano pierwszy kościół parafialny pod wezwaniem św. Jerzego. Kościół ten został rozebrany w roku 1842. Pozostał po nim plac nazwany cmentarzem św. Jerzego. Wzgórze to do dziś nosi nazwę „wzgórza św. Jerzego” albo „cmentarza świętojerskiego”. W literaturze opis pierwszego kościoła przedstawia się jako: ośmiokanciasty, z drewna ciosanego, z dwoma oknami półokrągłymi po bokach, dwoma przy wielkim ołtarzu i dwoma nad chórem. W kościele znajdował się drewniany ołtarz św. Jerzego zwrócony na wschód. Pod drewnianą podłogą zlokalizowany był murowany sklep dla zmarłych zakonników i „dobrodziejów” miasta. Żelazny krzyż wieńczył dach z gontu¹⁰. Na północ od „właści-

---

⁹ Tamże, s. 53–57.

¹⁰ W. Kłapkowski, *Konwent Dominikanów w Sejnach*, Sejny 2006, s. 78.

wego” miasta dominikanie wzniesli zespół kościoła i klasztoru z XVII–XVIII w.¹¹

Klasztor założono na planie czworoboku, zbliżonego kształtem do kwadratu, z wewnętrznym kwadratowym dziedzińcem. Na narożach klasztoru znajdują się trójkondygnacyjne wieże, założone na planie koła. Klasztor wzniesiono jako budynek piętrowy, częściowo podpiwniczony, przykryty dachem dwuspadowym. Skrzydło północne, południowe i zachodnie na parterze ma układ półtoratraktowy, na piętrze – trójtraktowy. Skrzydło wschodnie jest jedno-traktowe. Pomieszczenia przykryte są sklepieniami krzyżowymi. Do komunikacji między piętrami służą dwubiegowe klatki schodowe: jedna w skrzydle północnym, druga w południowym, oraz klatka kręta w skrzydle wschodnim. Elewacje zewnętrzne klasztoru przeprute są oknami zamkniętymi łukiem odcinkowym, na piętrze – oknami prostokątnymi. Elewacje wychodzące na dziedziniec przeprute są w parterze oknami i dwoma otworami drzwiowymi. Piętro w elewacji atrium ma okna kwadratowe. Klasztor przykryty jest dachem dwuspadowym. Narożne wieże przykrywają wysokie hełmy. W zwieńczeniach hełmów sterczą blaszane chorągiewki. Na chorągiewce wieży południowo-zachodniej widnieje data 1777, zaś na północno-zachodniej – 1779. Budynek ten przypomina regularną rezydencję magnacką.

Kościół założono na rzucie wydłużonego prostokąta. Według znanych opisów w literaturze, miał on kierunek orientalny, zwrócony absydą i wielkim ołtarzem na wschód. Świątynia miała trzy nawy oddzielone od siebie dwoma rzędami filarów, po trzy z każdej strony. Elewacje boczne budowli (północna i południowa) są sześciosiowe, niesymetryczne. Na osi czwartej znajduje się kaplica, na pozostałych obramione okna. Elewację zachodnią w dolnej czę-

---

¹¹ S. Herbst, *Analiza układu przestrzennego miasta Sejny*, [w:] *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*, Warszawa 1963, s. 223.

ści zakrywa przylegające do niej wschodnie skrzydło klasztoru. Szczyt jest dwukondygnacyjny, symetryczny, wieńczy go sygnaturka. Masywny gzyms dzieli go na dwie kondygnacje, pięcioosiową i trójosiową. Na osiach obramione wnęki zamyka w górze łuk pełny. Dekorację wnętrza stanowił rzeźbiony w drewnie chór, ambona i jedenaście bogato zdobionych ołtarzy. Pierwotnie osiem okien oświetlało wnętrze, a dach był pokryty czerwoną dachówką, ściany były tynkowane i jedna tylko wieżyczka na środku dachu z krzyżem wznosiła się ku niebu. Założenie klasztorne połączone było z kościołem poprzez zachodnią fasadę, z prezbiterium zwróconym ku miastu, przetrwało ono do lat sześćdziesiątych XVIII w.¹²

Budowa kościoła i klasztoru wzbogaciła miasto o nowy ważny element plastyczny. Realizacja kompleksu klasztornego nie nawiązywała jednak do układu przestrzennego miasta. Wręcz odwrotnie, klasztor stanowił zamknięty zespół, całkowicie odseparowany od miasta¹³.

Pozostała część miasta jako osiedle jest prosto rozplanowana. Środkiem stał się rozległy plac powstały przez poszerzenie traktu idącego od strony Berżnik w kierunku zachodnim, do Filipowa. Na południe od miasta odchodził od tego szlaku trakt prowadzący przez Giby do Grodna. Ten typ wydłużonego placu targowego przypominający wrzeczono występuje sporadycznie na ziemiach litewskich. Po przekroczeniu cieku następowało odgałęzienie traktów, jeden skręcał na północ poprzez rzekę Sejnę (obecnie Marychę) do Łoździej, drugi podążał na wprost do dworu Wiśniowieckich, a trzeci skręcał na zachód do Filipowa¹⁴. Do XVIII w. główny most przez rzekę znajdował się w pobliżu zespołu domi-

¹² M. Ambrosiewicz, *Zespół poddominikański w Sejnach*, Sejny 1997, s. 23–24.

¹³ A. Wędzki, *Miasteczka pojezierza sejneńskiego*, [w:] *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*, Warszawa 1975, s. 22.

¹⁴ Tamże, s. 19.

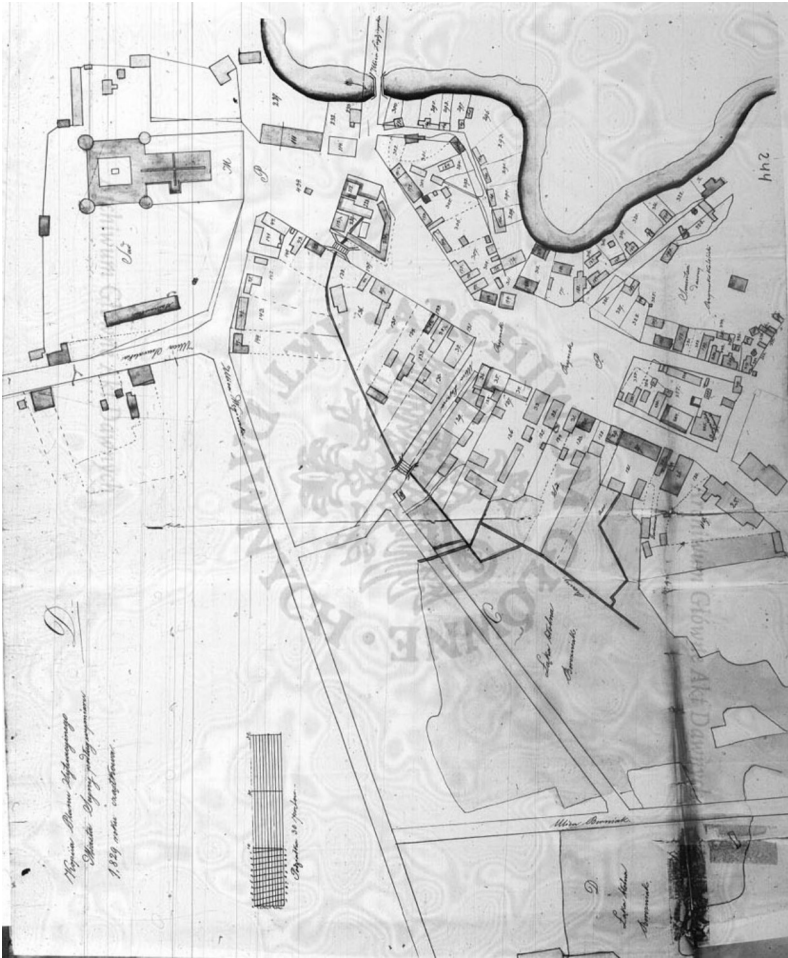
nikańskiego, gdzie plac przedkościelny przechodzi w ulice Wileńską (dawniej Łódziewska), 29 listopada (do Kalwarii), Stupińskich (do Berżnik).

Miasto, które ukształtowało się równoległe do rzeczki, było wyznaczone ulicami Piłsudskiego (dawniej Grodzieńska) i Ogrodową (dawniej Szkolna, Tylna). U schyłku XVIII w. miało 7 ulic: Łódziewską, Grodzieńską, Węgierską, Kalwaryjską, Rynkową, Szlachterną i Zarzeczną. W tym właśnie okresie nastąpiły znaczne zmiany w układzie przestrzennym miasta i jego strukturze. Zakonnicy dążyli do utworzenia w Sejnach ośrodka handlowo-rzemieślniczego i odpustowego. Wiązało się to z rozwojem i przebudową przestrzenną miasta. Dominikanie przystąpili do przekształcenia centrum miasta. Sejny, które do tej pory składały się z dwu elementów: drewnianego miasta oraz odwróconego doń orientowaną absydą kościoła klasztorowego, uległy przebudowie. Dominikanie zaczęli prace od generalnej przebudowy kościoła.

W roku 1760 z fundacji ówczesnej kolatorki kościoła, Róży z Platerów Strutyńskiej oraz jej córki Druckiej-Lubeckiej, kościół przebudowano. Po zburzeniu pierwotnej absydy, chóru zakonnego i zakrystii wydłużono kościół w kierunku miasta i odwrócono do miasta fasadą. Wertykalizm wystroju, spotęgowany intensywną grą światła i cienia, podkreślono dwiema smukłymi wieżami, które zwieńczono hełmami. Fasada wschodnia kościoła jest jednokondygnacyjna, symetryczna i trójosiowa. Na osiach skrajnych posadowione są dwie trójkondygnacyjne wieże. Ściany boczne wież są wypukłe. Część środkową fasady, szerszą od części skrajnych, wieńczy szczyt wkomponowany między wieże. Tę część fasady od szczytu i drugiej kondygnacji wież oddziela gzyms. W fasadzie przeważają elementy wertykalne: zwielokrotnione pilastry ujmują zaokrąglone naroża wież. Pilastry ujmujące wypukłą część zwielokrotnione są dwustopniowo, a pilastry ujmujące zaokrąglony narożnik wież w miarę pię-

cia się w górę stają się niższe. Podziału na kondygnacje dokonuje wydatne belkowanie, włamujące się nad pilastrami, zwieńczonymi pseudogłowicami w porządku tokańskim. Pilastry w pierwszej i drugiej kondygnacji wsparte są na cokółkach. W kondygnacji trzeciej pilastry ujmujące zaokrąglone naroża wychodzą ze spływu wolutowego. Wieże w drugiej i trzeciej kondygnacji przeprute są przez obramowane okna, zamknięte w górze łukiem nadwieszonym. Na osi symetrii fasady w przyziemiu znajduje się otwór drzwiowy zamknięty łukiem odcinkowym. Dekorację fasady uzupełniają liczne płyciny i ramy wyrobione w tynku. Na jej środkową część nałożona jest wypukła płycina. Dolną część płyciny zajmuje otwór drzwiowy prowadzący do wnętrza kościoła. Nad drzwiami biegnie wygięty ku górze gzyms, a nad nim są dwie tarcze herbowe pierwszych fundatorów: z lewej „Parzyca” – należący do Grodzińskiego, z prawej „Ostoja” Justyny Grodzińskiej z Dulskich. Z korony nad „Parzycą” wystają trzy pióra, z korony nad „Ostoją” – ćwiek. Nad tarczami herbowymi znajduje się płycina zwierająca skrzyżowane klucze z tiarą papieską oraz napis: *Bazylica minor Anno Domini MCMLXXIII*. Wertykalny charakter fasady akcentują płyciny na trzonach pilastrów. Zakończone są charakterystycznymi, sercowatymi wycięciami. Podobnie dekorowane są lizeny, które wspiera gzyms wieńczący szczyt. Flankują one przeprute okno oraz dwie tarcze herbowe nad nim. Na tarczach mieszczą się herby fundatorek przebudowy kościoła: z prawej strony – „Tram” Róży z Platerów Strutyńskiej, zaś z lewej „Sas” należący do Teresy ze Strutyńskich Druckiej-Lubeckiej. Z korony „Trama” wystają skrzydła, zaś z korony „Sasa” – trzy pióra przebite strzałą. Nad oknami trzeciej kondygnacji wież znajdują się tarcze zegarowe. Na wieży południowej widać zegar, na wieży północnej – malowany na tynku cyferblat¹⁵.

¹⁵ M. Ambrosiewicz, *Zespół poddominikański w Sejnach*, s. 10–11.

II. 1. Plan Sejń z 1829 r.,
 Archiwum Główne Akt Dawnych,
 Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego,
 syg. 290, k. 244

Przebudowa, o której mowa powyżej, pociągnęła za sobą zmianę orientacji kościoła ze wschodniej na zachodnią (zamurowano wówczas pierwotne wejście do kościoła i częściowo przebudowano wnętrza, wstawiając rokokowe ołtarze), jednocześnie wprowadziła decydujące zmiany w obliczu architektonicznym miasta. Działalność architektoniczna dominikanów nie kończyła się na tych inwestycjach. Następną była budowa drewnianych sukienic. Kontrakt został zawarty 10 grudnia 1787 r. z majstrem cieśliskim Marcinem Czarneckim. Umowa przewidywała budowę budynku na 12 kramów długości 24 sążni i szerokości 5 sążni. Budynek miał facjatę albo szczyt francuski (według zasobów Archiwum Parafialnego w Sejnach). Opat Bortkiewicz miał również zbudować drewnianą synagogę w mieście. Wreszcie zakonnicy wzniesli także domy zajazdne. Wszystkie te inwestycje przekształciły Sejny w miasto barokowe¹⁶.

Konsekwencją tego było uporządkowanie miasta i próba podporządkowania jego architektury głównej dominancie, jaką stanowiła bryła kościoła¹⁷. Zapewne wówczas to rozdroże przed kościołem przekształcono w zespół urbanistyczny, związany osią z nową elewacją o zamkniętym rogu północnym. Plac kościelny – plac I, od południa był wtedy zamknięty ciągnącą się nad kanałem zabudową, miał formę zbliżoną do pięciokąta i pełnił obok funkcji plastycznej rolę węzła komunikacyjnego, zarazem służąc jako miejsce postoju wozów przed kościołem (Il. 1).

W roku 1789 plac przykościelny uzyskał centralny akcent monumentalny – był nim prostopadłościan kaplicy zbudowanej na planie kwadratu, murowanej z cegły, otynkowanej. Kaplica w elewacjach bocznych miała okna, nakryta była da-

---

¹⁶ A. Wędzki, *Miasteczka pojezierza sejneńskiego*, s. 32.

¹⁷ Tamże, s. 30–31.

Il. 2. Sejny. Plac II, fot. ze zbiorów Muzeum Ziemi Sejneńskiej

chem namiotowym. W roku 1828 na szczycie dachu umieszczono figurę jej patronki, św. Agaty. Kaplica, umieszczona w geometrycznym środku placu, znajduje się poza osią założenia dominikańskiego. Następnym wyodrębnieniem placu I – kościelnego z leja rozdroża było utworzenie trójkątnego, położonego niżej, placu II przed rynkiem, który w roku 1829 uzyskał akcent plastyczny w postaci klasycystycznych kramnic (21 kramów). Sukiennice murowane zwane kramnicami zostały wybudowane w latach 1828–1833 (1835?). Zlokalizowano je na pustym, bagnistym placu między dwoma rynkami: kościelnym i targowym. Budynek był parterowy, dwutraktowy o wystroju klasycystycznym, wzniesiony na planie nieregularnej podkowy o ściętych narożnikach. Pulpitowe dachy pokryto dachówką, od frontu były zasłonięte niską attyką. W trakcie zewnętrznym mieścił się szeroki podcień wsparty na kolumnach doryckich. Plac z kramnicami został zwężony do 30 m, gardłem prowadził pod górę pojazdy i kierował wzrok na rynek (plac III)¹⁸ (Il. 2, 3). Kramnice rozebrano w latach 1939–1944.

II. 3. Sejny. Plac II i III, fot. ze zbiorów Archiwum Akt Dawnych

Następowały dalsze zmiany mające na celu uporządkowanie szerokiego targowiska, zarazem głównej arterii komunikacyjnej miasta. Prawdopodobnie w 1770 r. na tym placu dominikanie wzniesli murowany ratusz. Z fragmentarycznych wzmianek wynika, iż był to budynek dwukondygnacyjny na rzucie prostokąta, kryty dachem czterospadowym. Kolumny podcieni ratusza zastępowały pręgierz. W przyziemiu mieściły się zapewne kramy i zajazd, a na piętrze siedziba land wójta.

Niewątpliwie celem nieznanego twórcy ratusza było stworzenie drugiego akcentu urbanistycznego w mieście. Jednym z nich był kościół klasztorny, drugim ratusz. Na tle parterowej niskiej zabudowy mieszkalnej były to główne elementy urbanistyczne połączone ze sobą główną osią komunikacyjną miasta¹⁹. W okresie Królestwa Polskiego nastąpiły znaczne zmiany w ukształtowaniu przestrzennym Sejn.

¹⁸ Tamże, s. 62.

¹⁹ S. Herbst, *Analiza układu przestrzennego miasta Sejny*, s. 226.

Związane było to z prowadzonymi na szeroką skalę pracami zmierzającymi do uporządkowania miast na terenie Królestwa. W roku 1820 przy Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji powołano Komisję Miast. Przepisy ogólne policji budowlanej narzuciły miastom konieczność sporządzania projektów regulacji jako podstawy do planowania ich dalszego rozwoju przestrzennego. Bez zatwierdzonego planu regulacyjnego nie wolno było stawiać na terenie miast nowych budynków. Zmusiło to urzędy municypalne i komisje wojewódzkie do szybkiego sporządzania planów, w przeciwnym bowiem wypadku doprowadziłoby to do zahamowania ruchu budowlanego, a tym samym i rozwoju przestrzennego miast.

W wieku XIX sporządzono dla miasta plan regulacyjny. Plan przewidywał uporządkowanie centrum miasta poprzez wytyczenie podłużnego rynku o wymiarach 90×120 m w formie nieregularnego prostokąta – plac III. Jednocześnie udało się uregulować obecną ul. Piłsudskiego, likwidując jej płynną zabudowę i przekształcając ją w szeroką, komunikacyjną i reprezentacyjną arterię. Natomiast nie udało się to z przeciwną, północno-wschodnią pierzeją. Z dotychczas płynnej linii zabudowy rozchodzą się uliczki, m.in. Garbarska.

Plac III posiadał wolną od zabudowy przestrzeń rynku, zamkniętą szeroką elewacją klasycystycznego ratusza. Ratusz zgodnie z obowiązującymi przepisami usytuowano we wschodniej pierzei rynkowej. Ówczesne plany regulacyjne dążyły do przekształcania rynków w otwarte place. Nowy budynek ratusza powstał jako niewielki, trójczłonowy, parterowy, murowany obiekt, wzniesiony na planie wydłużonego prostokąta. Część środkowa nieco szersza i wyższa ma na osi wejścia wystawkę parterową zwieńczoną trójkątnym tympanonem. Z obu stron przylegają niewielkie skrzydła, pierwotnie z podcieniami otwartymi trzema arkadami. Pierwotne otwory: wejściowy i okienne były zamknięte półkoliście. Ra-

tusz ogólnie utrzymano w formach późnoklasycystycznych. Obecnie budynek ratusza w wyniku licznych przebudów został zeszpecony.

Poprzez szeroką, bo ponad 20-metrową ulicę Piłsudskiego, w odległości 600 m od placu IV widać koniec ulicy Szkolnej (Słowackiego), z okazałym niegdyś stojącym tu dworem z przełomu XVIII i XIX w. Na jego miejscu znajduje się obecnie budynek Starostwa Powiatowego. Takie ukształtowanie osiedla powiązało ze sobą cztery place, łączące je odcinki uliczne, rzeczkę oraz nierówności terenowe w poziomie i pionie. Zasługuje na podkreślenie zwłaszcza wykorzystanie obniżenia między zespołami, kościelnym a mieszczkańskim, w którym znalazły się kramnice.

W pierwszej połowie XIX w. sporządzono plan regulacyjny dla miasta. Wprowadzono zmiany w rozplanowaniu, projektowano jego ukształtowanie architektoniczne. Temu celowi miały służyć przepisy tzw. policji budowlanej z 26 września 1820 r., które kategorycznie zakazywały stawiania domów drewnianych w miastach. Plan regulacyjny nie wprowadził w śródmieściu Sejn nowych elementów, a jedynie uporządkował i udoskonalił koncepcję regulacji miasta zapoczątkowaną przez dominikanów w 2 połowie XVIII w.²⁰

Jeden z pruskich urzędników, A. C. von Holsche, zostawił opis XVIII-wiecznego miasta: „Sejny, miasto królewskie, 96 domów i 516 mieszkańców, leży na wzniesieniu blisko puszczy w dobrej okolicy. Ma wesoły wygląd, do czego przyczynia się znajdujący w nim pięknie zbudowany klasztor dominikanów. Tutaj dwa razy do roku odbywa się odpust, na którym zbiera się blisko 10 000 ludzi, aby odpokutować za swe grzechy. Czasami więcej niż 50 ekwipaży zatrzymuje się przed klasztorem. Liczny personel klasztoru głównie z tego

---

²⁰ A. Wędzki, *Miasteczka pojezierza sejneńskiego*, s. 59.

żyje i daje to również miastu wyżywienie. Może być z niego wcale dobre miasteczko”²¹.

Architektura powstała w Sejnach około połowy XIX w. nawiązywała najczęściej do form późnoklasycystycznych. Oprócz ratusza należy do tej grupy zaliczyć dom talmudyczny, a także wiele budynków mieszkalnych. Dom talmudyczny zbudowano jako obiekt dwukondygnacyjny, posadowiony na planie prostokąta, nakryty dachem obecnie trójspadowym. To budowla murowana z cegły, otynkowana, pierwotnie kryta dachówką. Wszystkie elewacje (poza bezpodziałową północno-zachodnią) były na wysokości parteru gładkie, powyżej boniowane, zwieńczone wąskim, profilowanym gzymsem. Otwory okienne pierwszej kondygnacji były kwadratowe, w drugiej prostokątne. Wejścia umiejscowiono w elewacjach bocznych. Wnętrze budynku w dolnej kondygnacji trzytraktowe, w górnej składało się z obszernej sali (dawniej modlitewnej) i dwóch mniejszych.

Z drugiej strony powstają także budowle eklektyczne, w których obok form późnoklasycystycznych wprowadzono elementy neogotyckie (synagoga). Budynek synagogi zbudowano jako jednokondygnacyjny, na rzucie prostokąta, pseudohalowy, kryty dachem trójspadowym. Obiekt murowany z cegły, otynkowany, pierwotnie był kryty dachówką. Elewacje podzielone są wiązkami lizen. Pomiedzy nimi zostały rozmieszczone otwory okienne o kształcie wydłużonych prostokątów. Fasada synagogi i wieńczący ją szczyt podzielone są na trzy osie. Na osi środkowej umieszczone są drzwi wejściowe. Szczyt wieńczy osiem sterczyn nakrytych namiotowymi daszkami. Wnętrze budynku jest jednoprzestrzenne, trójnawowe. W ścianie południowo-zachodniej zachowała się arkadowa nisza Aaron-Hakodesz.

---

²¹ J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim od XV do XIX wieku*, s. 182–183.

Ogólnie oceniając dorobek architektury Sejn można stwierdzić, iż poza ratuszem i nie istniejącymi już kramnicami, nie wzbogacił on miasta ani pod względem artystycznym, ani urbanistycznym²². Budynek mieszkalny świadczy o tym, iż budowano kalenicowo dwukondygnacyjne domy o cechach klasycystycznych.

Punktem centralnym osiedla, dominującym nad całym miastem, jest potężna bryła zespołu dominikańskiego z wyniosłą dwuwieżową fasadą kościoła. Widać ją z każdego punktu, z każdego zaułka miasta, a nawet z jego okolic, a najbardziej imponująco wygląda ona z punktu przejścia z rynku (plac III) w gardło placu kramnic (plac II), ponad których szeroką, poziomą elewacją i rozchylającymi się pierzejami wspina się fasada bazyliki w całej swej okazałości. Ogólny układ miasta jest bardzo efektowny dzięki rozczłonkowaniu przestrzeni na różnorodne, kontrastujące elementy, stanowiące piękne tło barokowej urbanistyki. Wszystkie inwestycje przekształcające Sejny w malownicze miasto barokowe zmierzały niewątpliwie do stworzenia w nich ośrodka handlowo-usługowego.

W czasach Królestwa Kongresowego wytyczono nowe, proste ulice poza obrębem miasta barokowego. Wtedy to powstała oddzielona od niego zapadłością terenu i ciekim ulica Zawadzkiego, prostopadła do szosy Suwalskiej (ul. Konarskiego). Przeznaczona dla osadników niemieckich, w XX w. uzyskała ewangelicki zbór i bezpośrednio była połączona z miastem dwiema ulicami. Kościół ewangelicki (obecnie kościół filialny) jednokondygnacyjny, pobudowano na rzucie prostokąta, kryty dachem dwuspadowym, z wieżą dwukondygnacyjną na planie kwadratu, krytą dachem namiotowym. Murowany z cegły kościół jest otynkowany, kryty

---

²² Tamże, s. 63.

blachą. Wnętrze ma jednonawowe, otwory okienne o kształcie wydłużonego prostokąta znajdują się w elewacjach bocznych. Wejście w parterze wieży.

Po przeciwnej stronie Marychy istniała dawniejsza zabudowa przy uliczkach Szklarnej i Horodniczej (obecnie Grodzka). Na wschodniej terasie doliny rozciąga się ulica Gumienna (obecnie Konopnickiej), zapewne pierwotnie obudowana stodołami (wyras z świadomej myśli antypożarowej w drewnianym mieście).

Od bogatej architektury dominikańskiej, poprawnego klasycyzmu ratusza i kramów oraz tradycyjnej formy dworców mieszczańskich i podmiejskich dworców, jaskrawo odbija się skromny, suchy, eklektyczny pałac biskupi z drugiej połowy XIX w., ustawiony w ciągu reprezentacyjnej ulicy miasta, niemal naprzeciw szkoły talmudycznej i synagogi. Pałac Biskupi pobudowany na rzucie wydłużonego prostokąta, jest dwukondygnacyjny, kryty dachem dwuspadowym. Murowany z cegły, otynkowany. Część środkowa jest boniowana. Piętra są oddzielone gzymsem. Na parterze i piętrze widać ciąg otworów okiennych prostokątnych. Wnętrze budynku dwutraktowe, komunikację między piętrami zapewnia klatka schodowa. Główny ciąg miasta był przeznaczony do zwartej zabudowy.

Istotną cechą regulacji miast w pierwszej połowie XIX w. było to, iż równocześnie z wprowadzeniem zmian w rozplanowaniu projektowano ukształtowanie architektoniczne. Temu celowi miały służyć przepisy tzw. policji budowlanej z 26 września 1820 r., które zakazywały stawiania domów drewnianych w miastach. Próby wprowadzenia w życie tych przepisów natrafiały jednak na znaczne trudności, a realizacja ich była znikoma, skoro po 30 latach, około 1856 r., w Sejnach tylko 6% domów było murowanych, a cała reszta drewnianych. Już w latach dwudziestych XIX w. władze województwa augustowskiego niejednokrotnie występowały do władz centralnych o złagodzenie obowiązujących przepisów

i o udzielenie zezwolenia na budowę budynków drewnianych, zwłaszcza w uliczkach bocznych²³.

Najstarsze zachowane w Sejnach budynki mieszkalne z wieku XIX są dwukondygnacyjne o cechach klasycystycznych. Po wschodniej stronie placu tworzą one zwarty zespół zabudowy kalenicowej. Charakterystyczne jest również to, iż niektóre budynki drewniane starano się upodobnić do murowanych poprzez otynkowanie i wprowadzenie elementów wystroju klasycystycznego lub też budowano murowaną jedynie ścianę frontową. W bocznych ulicach i na przedmieściach panowała zabudowa typowych dworców lub wręcz chałup wiejskich.

* * *

Sejny od wielu lat cechuje stagnacja. Pozostały one, jak w przeszłości, ośrodkiem administracyjnym powiatu i zarazem centrum usługowo-handlowym regionu. Charakter zabudowy miasta nie zmienił się. Budownictwo drewniane przy arterii głównej powoli i sukcesywnie zostało zastąpione zabudową murowaną. Obecnie znajdziemy zaledwie dwa obiekty drewniane. Inaczej ma się sytuacja w bocznych uliczkach, gdzie zaszły niewielkie zmiany i nadal możemy cieszyć się widokiem drewnianej zabudowy.

Sejny mimo wszystko stanowią układ przestrzenny wyjątkowo piękny. Kompozycja narastająca przez trzy wieki świadczy o kulturze kilku pokoleń architektów. Miasteczko opasane meandrującą Marychą, dzięki „brakowi perspektywy rozwoju” zachowało dawny, XIX-wieczny, a po części nawet XVIII-wieczny charakter, z licznymi zabytkami i cenionym przez znawców architektury układem urbanistycznym²⁴.

---

²³ A. Wędzki, *Miasteczka pojezierza sejneńskiego*, s. 59.

²⁴ G. Rąkowski, *Polska egzotyczna*, Pruszków 1999, s. 104–109.